

SZALAI ÁGNES

TELEKI MIHÁLY, „MINDEN KÉSŐBBI SZÉKI TELEKI ŐSATYJA”

...„képmutatása”, azaz többszöri pártváltása inkább meggyőződésként értékelhető, amelynek mozgatórugója elsősorban a két nagyhatalom között egyensúlyozó fejedelemség helyzetének reális értékelése volt.

Kétségtelen, hogy a történelem iránt érdeklődők körében jól ismert a Teleki család neve és közéleti szerepvállalása. A familia számos kiváló tudóst és politikust adott a magyar történelemnek, elég, ha csak Teleki Sámuel erdélyi kancellárra, a magyar nőnevelés egyik úttörőjére, Teleki Blankára vagy a 20. század tragikus sorsú miniszterelnökére, Teleki Pálra gondolunk.¹ Kevesebb szó esik azonban a család tekintélyét és vagyonát megalapozó, méltán „minden későbbi széki Teleki ősatyjaként” emlegetett 17. századi erdélyi politikusról, Teleki Mihályról és tevékenységéről.² Teleki Mihálynak, az önálló Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedei legbefolyásosabb politikusának ellentmondásoktól sem mentes életútja méltóvá teszi őt arra, hogy történelemalakító politikusaink között tartsuk számon.

Teleki Mihály származása és neveltetése

■ Teleki Mihály őseit vizsgálva csupán két generációig visszatekintve, elmondható, hogy a 17. század első felében néhány Zaránd és Bihar vármegyei falu és *portio* (részbirtok) tulajdonában a kisbirtokos nemesek közé tartoztak. A familia viszonylag alacsony társadalmi helyzetéből adódóan még Teleki Mihály édesapja, Teleki

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

János is szolgálatvállalásra kényszerült, borosjenői és váradi végvári tisztként tevékenykedett.³ Habár e pozíciók betöltése is birtokaik meglétére és nemesi rangjukra utal, s bizonyos, hogy szolgálataiért a két Rákóczi fejedelem birtokadományban részesítette Teleki Jánost,⁴ a család még ekkoriban is csak a „középrangú” nemesek közé tartozhatott. Az anyai ág sem hozott jómódot a famíliának: habár Teleki Mihály édesanyja a fejedelemasszonyt is adó Bornemissza család sarja volt, annak szegényebb ágából származva leginkább a rokon kapcsolatból fakadóan segíthette a későbbiekben fia politikai pályán való előmenetelét.

Ebbe a családi környezetbe és vagyoni körülmények közé született az 1630-as évek elején Teleki Mihály, vélhetően Nagyváradon. Iskolázatottságáról meglehetősen keveset tudunk, kollégiumi képzésének egyelőre nincsenek nyomai az általunk ismert forrásokban. Annyi bizonyos, hogy tudott latinul, bár nem túl magas szinten művelte a nyelvet.⁵ Leveleinek írásképe is a klasszikus képzettségének hiányát sugallja, levelezőtársai gyakran panaszkodtak arra, hogy nem boldogulnak missziliseinek elolvasásával. Egy ízben például Kászoni Márton üdvözölte, hogy Teleki az általa intéztetett vásárlásához előre elküldte az arra szánt aranyat, azonban nem tudta megfejteni, hogy bizalmasa cserébe „késeket, kecskéket, azvagy kecségéket” várt.⁶ Teleki azt a tudást, amelynek birtokában volt, a politikai életben való érvényesüléshez szükséges gyakorlati ismeretekkel együtt minden bizonnyal II. Rákóczi György fejedelem udvarában szerezte meg.⁷

A karrier kezdetén – II. Rákóczi György és Kemény János szolgálatában

■ Teleki Mihály pályafutásának első állomását, mintegy tapasztalatszerzési és kitérési lehetőségként, a fejedelmi udvari szolgálat jelentette. Biztosan tudjuk, hogy az 1650-es évek második felében már II. Rákóczi György udvarában belső, bizalmas feladatokat ellátó bejáró inasként tevékenykedett, s a fejedelem szolgálatainak elismeréseként több birtokát is felmentette a kincstár számára járó dézsma fizetése alól.⁸ Karrierjében a ranglétra következő foka a fejedelmi postamesteri pozíció volt, amely ugyancsak egy bizalmas állásnak és „ugródeszkának” tekinthető a politikai pályán történő későbbi előrelépéshez. A fejedelmi postaszolgálat élén állva ugyanis amellet, hogy az ő feladata volt megszervezni, hogy a rendelkezések a lehető leghamarabb eljussanak a címzettekhez, az ügyek intézése érdekében a fejedelem közvetlen környezetének tagjává válva és ezáltal kapcsolatokat építve Teleki számos titkos megbízatás ismerője és végrehajtója volt.⁹ Ilyen előzményekkel nem meglepő, hogy ő is elkísérte II. Rákóczi Györgyöt a Porta engedélye nélkül vezetett és ennek következtében a törökök haragját kiváltó Lengyelország elleni hadjáratba. Hazatérésüket követően Teleki, az úgynevezett hatalmi válság időszakában (1657–1661), a II. Rákóczi György fejedelmi székéből való letételét követelő és Erdély ellen hadjáratot vezető törökök által támogatott fejedelmekkel szemben is kitartott ura mellett. Teleki ekkoriban, 1659-ben kapta első kimondottan katonai természetű megbízatását mint a váradi lovas katonák hadnagya.¹⁰ Tisztségéből adódóan a lovas katonák fizetésének előteremtését intézte, és fejedelmi utasítás értelmében, egyeztetve a más katonai vezetőkkel, a hadak átcsoportosításáról és mozgósításáról döntött.¹¹ Végső soron azonban Teleki első katonai jellegű tisztségében történő munkálkodása sikertelennek értékelhető, hiszen az ekkori események 1660 nyarán II. Rákóczi György halálával és Várad török kézre kerülésével végződtek.¹² Ráadásul a korabeli köz-

vélemény a Rákóczi-pártot, köztük Telekit is felelősnek tartotta a foglalásért, mondván, hogy „*kegyelmetek egynéhányan hajtotta az egész Partiumnak szívéet az Rákóczi méltóságos fejedelem hűségére, mert ha [...] nem hajtották volna, ma is magyar kéznél volna Várad [...]*”¹³ Az ifjú Teleki közéleti szerepvállalása és az erdélyi vezető politikai körökbe történő felkapaszkodása azonban kétségtelenül megtörtént ez idő tájt.

Ezzel együtt Váradnak mint „Erdély kapujának” eleste a fejedelemség számára valóban óriási csapást jelentett, s ennek következtében az állam történetének zavaros időszaka sem ért véget az ifjabb Rákóczi György halálával. Az erdélyi vezető politikusok egy része ugyanis attól tartott, hogy a törökök, tovább folytatva a Partiumban megkezdett hódoltatást, Erdélyt oszmán tartománnyá alakítják, megszüntetve önálló államiságát. Ennek megelőzése érdekében a törökök által támogatott, határozatlan Barcsai Ákos helyére az erdélyi rendek 1660–1661. fordulóján a sokat tapasztalt Kemény Jánost ültették a fejedelmi székbe.¹⁴ Az új helyzetben a török büntetőhadjárata során birtokait veszített Telekit nemcsak a szükség, de a meggyőződés is Kemény János pártjára sodorta, ahogy maga fogalmazott feleségéhez, Vér Judit-hoz intézett levelében: „*csak szolgálhassak hazámnak, uramnak életem elfogyásával is*”.¹⁵ Kemény János Telekire, agilitását felismerve, leginkább diplomáciai feladatokban számított. 1660 szeptemberétől több ízben járt követségben a Habsburgoknál, kezdetben a törökök elleni hathatós (katonai) támogatás megszerzése, majd a Kemény János segítségére küldött, az erdélyi végvárakban, így például Kővárban, Kolozsvárott vagy Székelyhídon állomásoztatott német katonaság megrendezése és fizetésének rendezése érdekében, utóbbi esetében kevés eredménnyel.¹⁶ Teleki természetesen jelen volt ura mellett az elkerülhetetlen hadmozdulatokban is. Egyebek mellett részt vett 1662 januárjában a Kemény János számára végzetes, a török által fejedelemnek jelölt és az erdélyi országgyűlés által ekkorra már törvényesen megválasztott I. Apafi Mihály elleni nagyszöllősi ütközetben is. Az egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülő Kemény-pártiak utolsó kapaszkodója a néhai fejedelem fia, Kemény Simon maradt, azonban rövid időn belül kiderült a politikai szerepvállalásra való alkalmatlansága. Mégis ebben a Habsburg-orientációt támogatók számára reménytelennek tűnő időszakban érkezett Teleki pályafutása az egyik legjelentősebb fordulópontjához, amikor is elnyerte a kővári vár főkapitányságát, 1662-ben.¹⁷

A vár az Erdélyi Fejedelemség végvárrendszerének északi láncszemeként, elsősorban a Felső-Magyarországon állomásozó császári-királyi katonasággal szembeni védelemben s a teljes erdélyi végvárhálózat működtetésében játszott kulcsfontosságú szerepet. Emellett a várkapitányi tisztség – a véghely elhelyezkedéséből adódóan – a Habsburgokkal történő tárgyalásokhoz szükséges információk begyűjtésében és közvetítésében is komoly jelentőséggel bírt.¹⁸ Ez a kiemelkedően jelentős pozíció a politikai körülményeknek köszönhetően kezdetben óriási terhet rótt Teleki Mihályra. A várban maradt, korábban Kemény Jánost támogató császári-királyi katonák ellátása ugyanis nehézségekbe ütközött, a véghely is silány állapotban volt.¹⁹ A tisztség betöltése és a vele járó hatalom azonban Teleki számára jó kiindulópontnak bizonyult az I. Apafi Mihály fejedelem oldalán való végleges elköteleződéshez.

■ I. Apafi Mihálynak is érdekében állt, hogy a sok szempontból kulcsfontosságú kővári vár és vidék támogatását a maga oldalán tudja, ennek záloga pedig egyértelműen a Teleki Mihállal történő megegyezés volt. 1663 első hónapjaitól folyamatosak voltak a levélváltások Teleki és I. Apafi Mihály, a másod-unokatestvér fejedelemasszony, Bornemissza Anna, valamint a fejedelmi udvar tagjai között.²⁰ A személyes tárgyalás, mivel Apafit a törökök hadba szólították ekkoriban, a fejedelem helytartóira és Bornemissza Annára hárult. A megegyezés minden bizonnyal sikeres volt, Teleki véglegesen elkötelezte magát Apafi hűségén, s – mondhatni „cserébe” – megőrizhette a kővári vár főkapitányi tisztségét.²¹ A pozíció ugyanakkor nemcsak katonai jellegű feladatokat hozott Teleki számára, hanem a vár és vidék irányítása szempontjából is komoly megbízatást, egyszerűsmond hatalmat jelentett. A vidék igazgatása ugyanis a 17. századra elnyert különleges jogállásából (*liber baronatus*) fakadóan a várkapitány irányítása alá tartozott,²² s Teleki Apafitól a gyakorlatban is nagy szabadságot kapott a Kővár-vidéki ügyek intézésében. Katonai szempontból értelemszerűen a várkatonaság és a sajátos társadalmi státuszú puskás katonaelemekre vonatkozóan bírt széles körű jogokkal. Teleki ennek értelmében a korszak vezető gazdasági tisztségviselőivel egyeztetve gondoskodott a katonák ellátásáról, esetenként a véghely erősítéséről, szabályozást adott ki a várkatonaság számára, s az ő szava volt a döntő a puskások mozgósításakor is.²³ A véghely a kővári uradalom központjaként is funkcionált, így a végvári és az uradalmi tisztségviselők hivatalba állítása és részben munkájuk ellenőrzése is az ő feladatai közé tartozott.²⁴

A kővári tartózkodására s ezáltal a Habsburgokhoz való közelségére és bizonyosan korábbi tapasztalataira építve Apafi a diplomáciai tárgyalások során is támaszkodott Telekire. E tekintetben első megbízatása 1664–1665-ben a Habsburgokkal folyó tárgyalássorozat volt, s vélhetően ez emelte be Telekit – rövid időre – a fejedelem bizalmas kormányzati testületébe, a fejedelmi tanács tagjai közé. Az erdélyi kormányzat Teleki által a váradi török tartomány és a fejedelemség közötti határvonal kijelölésében, a Porta irányába való adózás pontosításában, valamint az Erdélyben maradt német őrség helyzetének rendezésében várta a Habsburg fél támogatását a törökök ellen.²⁵ A tárgyalások csak részszikert hoztak Erdély számára, aminek következtében megkezdődött a fejedelemség nyugati határán a végvárhálózat megszervezése. Mindebben Teleki katonai és tanácsúri tisztségéből fakadóan ugyancsak részt vállalt: a fejedelmi tanács által a végvárak felmérésére és ütőképessé tételére 1665-ben kiadott utasítás pontjainak megfogalmazásakor ő maga is véleményét adta.²⁶

Ezt követően Apafi Teleki iránti bizalma és tisztségeinek száma is egyre inkább növekedett. A fejedelem nagymértékben támaszkodott Telekire az ország északi védelmét biztosító Huszt végvárának kérdésében. A korábbi fejedelem, Rhédey Ferenc halálával (1667) a kulcsfontosságú végvár és uradalma örökség révén az Apafi fejedelmi pozíciójára aspiráló Zólyomi Miklós kezére, valamint a Magyar Királyság területén élő más örökösökre szállt volna, egyszersmind kikerülve az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alól. Ennek elkerülése érdekében a fejedelmi tanács egyeztetni kezdett az örökösökkel, s rendelkezésük értelmében több katonai pozíciót is betöltő tanácsúr, valamint Teleki Mihály közreműködésével végvári, fejedelmi és vármegyei hadakkal biztosították a véghely Apafi oldalán való megtartását.²⁷ A fejedelmi tanács s sok tekintetben Teleki ténykedésé-

nek köszönhetően Huszt az örökösökkel való megegyezés értelmében végül cserék révén 1670-1671-re fiskális kézbe került. Mindezek, továbbá Teleki eddigi karrierje és tevékenysége alapján nem meglepő, hogy a fejedelmi kormányzat Telekit tette meg Huszt végvárának főkapitányává. A pozíció pedig a kővári főkapitányi, valamint Máramaros (és Torda) főispáni tisztségével párosulva Erdély északi végvidékének legbefolyásosabb politikai egyéniségévé tette Telekit.²⁸

Teleki ugyanakkor országos viszonylatban is ekkoriban ért karrierje csúcsára, hiszen éppen a huszti kérdés lezárulásával egy időben választották be – az 1664–1665. évi rövid periódust követően – véglegesen a fejedelmi tanácsba. Ő maga mindennek súlyát érzékelve jegyezte meg feleségének, Vér Juditnak, hogy *„Isten áldásúl vagy ostorúl rendelte, engemet az én kegyelmes uram az tanácsrend közé állíttatott”*.²⁹

Köztudott, hogy I. Apafi Mihály a korábbi fejedelmekhez viszonyítva nagyobb mértékben támaszkodott a felső szintű kormányzati döntések meghozatalakor és végrehajtásuk során is a fejedelmi tanácsra, s Teleki szava a „tanácsi rendbe” történő megválasztásától fogva szinte minden fontos kormányzati döntésben meghatározóvá vált. Mindez – csak néhány kérdéskört említve – jól érzékelhető a határvédelem szervezésében, a diplomáciai tárgyalásokban, az ország bevételeit biztosító harmincadok, sókikötők és sóaknák bérbeadásának intézése során vagy akár egy országgyűlés összehívásának eldöntésében.³⁰

A fejedelmi tanácsban betöltött kiemelkedő szerepét és Teleki vezető egyéniségét példázza eddig legjobban feltárt tevékenysége: 1672–1681 között a Magyar Királyság területéről Erdélybe menekült bujdosók generálisaként való működése.³¹ Tanácsúri kinevezését követően vezető gazdasági pozíció birtokába is jutott a tizedfőárendátori tisztség 1674-ben történő elnyerése révén. Kétségtelen, hogy az országos rangú titulusból adódóan a kincstár számára járandó tizedjövedelmek igazgatására ráhatása volt, azonban a tényleges munka oroszlánrészét a mellette „beosztottként” tevékenykedő viceárendátorok végezték. A tisztségre való kinevezése ugyanakkor önmagában is jelzi Teleki tekintélyét.³² Életének utolsó tíz évében legfontosabb feladatai katonai vezető pozíciójában, országos generálisaként érték, amely nem meglepő a politikai közeg alakulásának hála.³³ 1681-re ugyanis I. Apafi Mihály nyíltan szakított az egyre inkább önálló politikát folytató és Erdély önállóságát is veszélyeztető bujdosóvezérrel, Thököly Imrével. A Porta kegyeit kereső és részben elnyerő Thökölyvel szemben ekkoriban Apafit ugyan a törökök megerősítették hatalmában, azonban mindennek fejében az erdélyi seregek hadba szállását követelték a Habsburgok ellen vezetett hadjáratukban.³⁴ Ilyen körülmények között Teleki mint az ország katonai vezetője részletes ajánlást tett a hadakozásra való előkészületekről, kitérve a táborozás alatti szükségletekre, az otthon maradt kormányzat működtetésére, az országvédelem megszervezésére és a hadba szállás külföldiek előtt történő indoklására.³⁵

Egy grófi címért eladta Erdélyt?

■ Az 1683-as hadjárat kudarcát s a törökellenes Szent Liga 1684-ben történő megalakulását követően Teleki egyre inkább a Habsburg-orientáció irányába igyekezett terelni Apafit és kormányzatát. Politikai tekintélyéből adódóan nem meglepő, hogy Erdély nemzetközi szövetségbe való felvételét, ugyanakkor a Habsburgok Erdély feletti fennhatóságának elismerését vállaló kercesorai szer-

ződést Teleki Mihály írta alá. A rendek e szerződést még nem szentesítették, s kezdetben helyesnek tűnt elgondolásuk. A törökellenes szövetségben való erdélyi szerepvállalásról a Habsburgokkal való újabb tárgyalások végeredménye 1686–1687-re ugyanis Erdély önállóságát elismerő, tehát jobb feltételeket biztosító két egyezmény, az úgynevezett Haller-diploma és a balázsfalvi szerződés lett.³⁶ A Habsburgok visszafoglaló háborúk során elért sikerei azonban új alapokra helyezték a tárgyalásokat, amelyekben Telekinek újfent kiemelkedő szerepe volt. A nagyhatalmi nyomás közepette történő döntéseket a korabeli politikai elit egy része meggondolatlanak értékelte, s az Erdélyt I. Lipót császár ortalma alá helyező fogarasi nyilatkozatot (1688) egyenesen „*Teleki-féle hódolati nyilatkozatként*” is emlegették.³⁷ Teleki az 1680-as évek második felében a tanácsuragságából és katonai hivatalából adódóan is közvetlen kapcsolatban állt a császári katonák Erdélyben állomásozó vezetőivel, köztük Heisler generálissal, akit a korabeli elbeszélések szerint vendégül is látott sorostélyi birtokán. Nem meglepő, hogy az Erdély önálló államiségát féltő Bethlen Miklós az összejövetelt „*Apafi, Teleki, Heiszler és Erdély tora*”-ként értékelte.³⁸ Teleki – generálisi kötelezettségének eleget téve – néhány hónappal később éppen az említett tábornok társaságában vett részt a törökellenes hadmozdulatokban, s a Thököly Imre vezette sereggel szemben a zernyesti ütközetben vesztette életét 1690 augusztusában.³⁹

Az érdemeiért 12 ezer forint értékű ezüstműt, valamint a császártól grófi rangot kapó Telekit a közvélemény és a történetírás is elítélte a kedvezőtlen paktumokért és császárpártiságáért. Azzal együtt, hogy Teleki számára „magánemberként” kétségteljesen haszonnal jártak a Habsburgokkal folytatott tárgyalások, mégis inkább az ország iránti felelősségérzet hajthatta az egyezkedésben. Vélhetően úgy ítélte meg a fennálló helyzetet, hogy Erdély megmaradásának esélyei a törökellenes szövetséghez csatlakozva és a Habsburgokkal egyezségekre jutva a legjobbak. Az sem meglepő, hogy a császáriak, ismerve Teleki politikai súlyát és tekintélyét, mindent megtettek annak érdekében, hogy a maguk oldalára állítsák az erdélyi kormányzat ekkora már kétségtelenül legbefolyásosabb képviselőjét. Azonban Teleki (és az erdélyiek) törekvéseit felülírta a Habsburgok hatalmi fölénye, amelynek köszönhetően aktualitásukat veszítették a korábbi egyezmények. Erdély sorsának alakulását így ekkortájt már kevésbé határozták meg akár Teleki, akár más erdélyi politikai erők irányelvei. Sokkal inkább azon birodalmi érdekek, amelyek a törökellenes háború során „keleti bástyaként” tekintettek Erdélyre, majd – minimálisan építve ugyan a korábbi tárgyalásokra, de – alapvetően a fejedelemségnek a Habsburg Birodalom kereteibe történő integrálását szem előtt tartva fogalmazták meg a Diploma Leopoldinum pontjait, amely egészen 1848-ig meghatározta a korábbi önálló állam közjogi helyzetét.⁴⁰

Teleki Mihály birtokai és udvartartása

■ Érdemes néhány sorban kitérni arra, hogy Teleki a politikai ranglétrán történő emelkedése során saját vagyonának gyarapítására is figyelmet fordított. A tisztségei után járó bevételei a korabeli viszonyok között önmagukban is igen jelentősek voltak, tudatos birtokpolitikájával pedig a korszak végére kétségtelenül a legvagyonosabb főurak sorába emelkedett.⁴¹ A törökök hódításainak következményeként, családi birtokainak elvesztését követően, már az 1660-as években örökjogon vagy zálogként bírva megszerezte – egyebek mellett – az uzdiszentpéteri uradalmat, a Fogaras-vidéki Kercsesorát vagy a család későbbi kedvelt tar-

tózkodási helyét, a Fehér vármegyei Sorostélyt. További kiemelkedő jószágszerzése a kővári főkapitányi tisztsége okán érthető módon a vidék számos településére kiterjedt, ami a családot Kővár-vidék első számú földesurává tette.⁴² Magától értetődő, hogy a korszak szokásának megfelelően a Teleki-udvarok a politika, a reprezentáció és a kultúra színtereiként is működtek, saját udvartartással rendelkeztek.⁴³ Az impozáns Teleki-udvarházak és uradalmak igazgatása körüli feladatok koordinálása azonban a megbízatásai miatt sokszor távol levő Teleki helyett sok esetben feleségére, Vér Juditra hárultak.⁴⁴ Maga Teleki is több alkalommal vigasztalta a gazdasági feladatokkal elfoglalt nejét, hogy ne búsuljon, „*rövid nap ketten nyomjuk az ágyat*”, emellett számtalan esetben kényeztette hitvesét a legelőkelőbbeknek kijáró ruhaneműkkel, mint például bársony holmikkal.⁴⁵ Szerelmük gyümölcse összesen tizenhárom gyermek lett, akiknek pályája alakítását Teleki a maga következetességéhez mérten már igen fiatalon a számukra létrehozott udvari iskolákban, majd kollégiumi taníttatásuk révén megkezdte. A lánygyermeknek kiváló házasságaikra, míg a fiúgyermeknek tudásuk és tapasztalatuk alapján elnyert tisztségeikre támaszkodva méltó utódai és folyótatói lettek az édesapjuk által megkezdett törekvéseknek.⁴⁶

Teleki Mihály pályafutásának mérlege

■ Teleki pályafutásának ismeretében röviden érdemes kitérni a főúr tevékenységének megítélésére is. Néhány fentebbi idézetből is kitűnik, hogy a kortársak és a történetírás több esetben elhibázottnak ítélte működését, gondolunk itt Várad és a Partium török kézre kerülésében való hibáztatására vagy a korszak utolsó éveiben a Habsburgokkal történő egyezkedések során képviselt, a fentiekben részletezett politikájának elmarasztalására. Emellett a Telekiről az őt és a fejedelmi párt is szívből gyűlölő Cserei Mihály elbeszélése nyomán alakult ki a történeti (szak)irodalomban meglehetősen negatív kép. Cserei Telekit egyenesen úgy emlegeti mint „*Istennek büntető ostora [...] Erdélyben*”, akinek karrierje és gazdagodása csupán képmutatásának, valamint a fejedelemasszonnyal való rokonságának és ezáltal a fejedelmi pár döntéseire való befolyásának köszönhető.⁴⁷ Véleményem szerint „képmutatása”, azaz többszöri pártváltása inkább meggyőződésként értékelhető, amelynek mozgatórugója elsősorban a két nagyhatalom között egyensúlyozó fejedelemség helyzetének reális értékelése volt. Vitathatatlan, hogy Teleki politikai előmenetelét és birtokszerzéseit is segítette a Bornemissza rokonság,⁴⁸ azonban emelkedése nem kizárólag ennek, hanem politikai éleslátásának és pragmatizmusának köszönhető. Természetesnek tekinthetjük, hogy Apafi oldalán birtokait vesztett, „nincstelen” pozícióból indulva, tisztségeinek és hatalmának növekedésével párhuzamosan, kihasználva a lehetőségeket tudatosan figyelmet fordított családja vagyonának megalapozására és gyarapítására. Ugyanakkor – még ha többször eredménytelen vagy sikertelen is volt törekvése – Teleki Mihály a 17. századi magyar történelem emblematisz politikusa volt, s meghatározó szerepe volt abban, hogy az Erdélyi Fejedelemség a zavaros külpolitikai helyzet közepette még közel harminc évig fennmaradjon.⁴⁹

■ JEGYZETEK

1. Biás István: *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759-1763*. Kossuth Nyomda, Marosvásárhely, 1908; Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi” gyermeke: Teleki Blanka (1806-1862)*. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, Martonvásár, 2012; Ablonczy Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879-1941)*. Jaffa Kiadó, Bp., 2018.

2. Kardos Samu: *A széki gróf Teleki család históriája 1609-1639-ig Szász Pétertől*. Régi Okiratok és Levelek Tára 1905. 5. sz. 51.
3. Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály: Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 15. (A továbbiakban Trócsányi 1972)
4. Iványi Béla: *A római szent birodalom széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931. 255; Szalai Ágnes: *A neveléspártoló Teleki Mihály*. In: Tötös Áron (szerk.): *Fejezetek Erdély történetéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2018. 110. (5. jegyz.)
5. Trócsányi 1972. 16-17.
6. Gergely Sámuel: *Teleki Mihály levelezése. II. kötet 1661-1663*. Athenaeum, Bp., 1906. 652.
7. Trócsányi 1972. 17.
8. Meg kell jegyezni, hogy Telekit ekkoriban főbejáróként, inasként, bejáró inasként, udvari familiárisként és *cubicularius*ként egyaránt említik a források. Koncz József: *II. Rákóczy György fejedelem eredeti saját kezű levelei*. Hadtörténelmi Közlemények 1894. 7. sz. 41; Gergely: i. m. I. 41, 141; Iványi: i. m. 262-264; Dáné Veronka: *A Rákócziak cubiculariusai*. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatalmok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. I. Kvár–Bp., 2020. 25, 39.
9. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányszervei. 1540-1690*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 250. (A továbbiakban Trócsányi 1980) (Bizonyos, hogy egy ideig Teleki átfedéssel bírta a bejárói és a postamesteri címet, s időnként főpostamesterként is emlegetik a források.) Példaként lásd Gergely: i. m. I. 39, 198.
10. Trócsányi 1972. 19-22; A hatalmi válság időszakáról összefoglalóan B. Szabó János: *Erdély tragédiája 1657-1662*. Corvina Kiadó, Bp., 2019.
11. Koncz: i. m. 51-52., 55; Gergely: i. m. I. 494, 503; Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár, Apparatus Epistolaris ad Historiam Transylvaniae, Ms. KJ. 289. Fol. 96. (Telekit „ő nagysága Kajánon jövő hadainak fő commendántja”-ként is említik a források ekkoriban.)
12. Trócsányi 1972. 22-23.
13. Gergely: i. m. I. 558.
14. Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Pannonica Kiadó, Bp., 2002. 166.
15. Gergely: i. m. II. 159.
16. Trócsányi 1972. 23-25.
17. Oborni: i. m. 166-169; Trócsányi^b: i. m. 35.
18. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. 13. 1661-1664. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1888. 47. (a továbbiakban EOE)
19. EOE, 13. 139; Trócsányi 1972. 29.
20. Példaként lásd TML, II. 470-485.
21. Szalai Ágnes: *A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején*. Történelmi Szemle 2021. 2. sz.
22. Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 30-31.
23. A katonaság ellátására példaként lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), P659, a Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Fasc. 2. Nr. 129./20-24, 30-31; Koncz József: *Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből*. Hadtörténelmi Közlemények 1894. 4. sz. 428-432; A puskásokról és mozgósításokról példaként lásd Szentgyörgyi: i. m. 72-77; MNL OL, P1239, Apafi Mihály gyűjtemény, 2. d. 1665-6. Nr. 82-83.
24. Példaként lásd Szentgyörgyi: i. m. 93-94; Gergely: i. m. II. 500.
25. Szalai Ágnes: *„Ez végház Várad helyett lévén...” A fejedelmi kormányzat szerepe a Székelyhíd végvár körüli tárgyalásokban*. In: Oborni Teréz (szerk.): *„Várad mint oltalmaztatik” – Küzdelmek Váradért a kora újkorban*. (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) 154-161.
26. MNL OL, P659, Fasc. 33. Nr. 762./139.
27. Gergely: i. m. IV. 101-107, 147; Trócsányi 1980. 35, 67-69.
28. Példaként lásd Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (a továbbiakban RNL KMI), Mike Sándor gyűjtemény, Nr. 1132; MNL OL, P1238, Teleki Mihály gyűjtemény, 2. d. 1670-4. Nr. 1-12; uo. F439, A prefekturális sedria iratai, Fol. 16; uo. P657, A Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Joglevelek, Nr. 3816-3817. 4306-4311. 4324-4352; EOE, 15. 141-142; Trócsányi 1980. 35.
29. Gergely: i. m. V. (bevezetés), 96.
30. RNL KMI, Kemény Sámuel gyűjtemény, Fasc. 15. Nr. 119-124; MNL OL, P659, Fasc. 1. Nr. 50-51./1. Szalai Ágnes: *Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondomínium Apafi-kori történetéhez (1661-1685)*. In: Oborni Teréz – Rác Balázs Viktor (szerk.): *„Az Várad dolga legnagyobb...” Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*. (Tanulmányok Biharország történetéről 9.) 258, 278-284.
31. Trócsányi 1972. 53-298; Trócsányi 1980. 35.
32. I. m. 325-326; MNL OL, P1238, 1. d. 1675-4. Nr. 5.
33. Generálissága és egyéb tisztségeinek teljes lajstroma: Trócsányi 1980. 35.
34. Oborni: i. m. 183.
35. MNL OL, P1239, 6. d. 1683-1. Nr. 71-76’
36. Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II. 1606-1830*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 871-877.
37. Jakab Elek: *Sándor Pál kapithia s az Erdélyi Fejedelemség utolsó éveit. (II. közlemény)*. Történelmi Tár 1875. 8. k. 26.
38. Bethlen Miklós: *Élete leírása magától*. In: V. Windisch Éva (s.a.r.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Bp., 1980. 812-813.
39. Kelemen Lajos: *Teleki Mihály halála és temetése*. Erdélyi Múzeum 1913. 3. sz. 154.
40. Erre összefoglalóan lásd Oborni Teréz: *Erdély helyzetének megítélése a törökellenes visszafoglaló háború idején (1683-1699) a magyar történeti szintézisekben*. In: Horn Ildikó et al. (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. 1-2. L’ Harmattan Kiadó, Bp., 2016. 643-662.

41. R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az Erdélyi Fejedelemség a török kiűzésének korában. 1661-1711.* Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984. 67; Teleki járandóságaira példaként: RNL KMI, Fejedelmi pénzügyi iratok, Fasc. 16. Nr. 37, 40, Fasc. 18. Nr. 97, Fasc. 47. Nr. 13.
42. Maria Ursuțiu (s.a.r.): *Rétyi Péter naplója.* Buk., 1983. 66; Trócsányi*: i. m. 301-309; Szentgyörgyi: i. m. 94.
43. Erre részletesen lásd Fehér János: *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673-1681).* Entz Géza Művelődés-történeti Alapítvány, Kvár, 2007.
44. Homonnai Betti: *Vér Judit életrajza.* Pesti Könyvnyomda, Bp., 1914. 11, 19-20, 24.
45. Gergely: i. m. II 158-159, 178-179.
46. Szalai: i. m. 112-117.
47. Kazinczy Gábor (s.a.r.): *Nagyajtai Cserei Mihály históriája.* Újabb Nemzeti Könyvtár I. Pest, 1852. 16-17, 60, 66.
48. Példaként lásd Gergely: i. m. II. 479; Nagy Dóra: *Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei.* Történeti Tanulmányok XXIII. 2015. 23. k. 146-148.
49. Teleki megítélésére példaként lásd Trócsányi 1972. 328-330; Tolnai Gábor: *Erdélyi politikus Teleki Mihály.* Nyugat 1940. 9. sz. 415-420.

